

KUTSALLAŞMA SÜRECİNE TİPOLOJİK BİR YAKLAŞIM: ZİYARET FENOMENİ ÖRNEĞİ

Abdullah ÖZBOLAT*

Özet

Bu makalenin konusu, ziyaret fenomeni örneğinde kutsallaşma sürecidir. Odak soru, şöyle ifade edilebilir: “Ziyaret objeleri nasıl kutsallaşır?”. Çalışma, ziyaret fenomeni örneğinde kutsallaşma sürecinin bir tipolojisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ulaştığı sonuç ziyaret fenomeni için kutsallaşma sürecine tipolojik bir model önerisidir. Kutsal ve kutsallaşma ayırımından hareket edilmektedir. Ziyaret fenomeni örneğinde kutsallaşmanın tipolojisi somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit aşamalarından oluşmaktadır. Kutsallaşma süreciyle ilgili bu tipoloji, Hans Mol’un kimlik ve din konusundaki yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışmanın teorik zemininde yazarın din olgusu için kavramsallaştırdığı “kimliğin kutsallaşması”ndaki dört aşamalı tasnif, ziyaret fenomenine uyarlanmıştır. İlk aşama somutlaşmada, bir fenomenle somutlaşan kutsal, görünür olmakta kutsalla irtibatlandırılmaktadır. İkinci aşama bağlanmada kutsallığı ispat niteliğinde kerametler ortaya çıkmakta, kutsallık atfedilen fenomen çevresinde kulaktan kulağa yayılan kerametler, toplumsal kabule yol açmaktadır. Kerametler ile kutsallık, toplumsal bir kabule dönüşmekte, kutsallaşmanın üçüncü aşamasında bu durumu ritüeller takip etmektedir. Kutsallaşma sürecinin son aşamasında ise, kutsallık atfedilen obje etrafında mitler oluşmaktadır. Bu tipolojide kutsalın uzaklaştırıcı özelliğinin bir yansıması olarak mitler, yasaklar olarak karşımıza çıkmakta ve bu yasaklar kutsalı koruma işlevi görmektedir. Kutsallaşma sürecinin ziyaret fenomeni örneğinde ele alındığı bu çalışmanın ilk bölümünde kutsal ve kutsallaşma kavramı ile kutsallaşmanın nasıl gerçekleştiği sorusuna cevap aranmış, ikinci bölümde ise kutsallaşma sürecinin dört aşamasının ziyaret fenomenine nasıl yansıdığı örneklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, kutsallaşma, ziyaret fenomeni, somutlaşma, bağlanma, ritüel, mit

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Adana/Türkiye, ozbolata@gmail.com.
DOI:10.12973/hbv.70.116.

A TYPOLOGICAL APPROACH TO THE PROCESS OF SACRALIZATION: THE CASE OF VISITING PHENOMENON

Abstract

Subject of this article is sacralization process in the the case of visiting phenomenon. The focus question can be expressed as “ how visiting objects sacralize?” The study aims to present a typology of the process of sacralization in the case of visiting phenomenon. It was reached the conclusion of the study is a model proposol to process of sacralization for visiting phenomenon. In this study moved on distinction between the sacred and the sanctification. Typology of sacralization consists of the stages of myth, ritual, commitment, and objectification in the case of visiting phenomenon. This typology related to the process of sacralization is based on approach of Hans Mol about religion and identity. In the theoretical basis of the study is adapted to visiting phenomenon a four-stage classification that conceptualized of author for religion as “sacralization of identity”. In the first stage, sacred embodied with phenomenon become visible and connected with sacred. The second stage, in the commitment, miracles come forward to prove sacredness purposefully and miracles that get about in the framework of phenomenon attributed to sacredness lead to social acceptance. Sacredness with miracle become a social acceptance and rituals follow in the third stage of sacralization. In the final stage of the process of sacralization, myth/legend is composed around the object attributed to sacredness. In this typology myths, as a reflection of quality of frightening of the sacred, confront as prohibitions and this prohibitions function effectively sacred. It is look for answer to the question of how sacralized and the concept of sacred and sacralization and in first chapter of this study that analyzed in the case of visiting phenomenon of process of sacralization.

Keywords: Sacred, sacralization, visiting phenomenon, objectification, commitment, ritual, myth

1. Giriş

Hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bütünleştirici özelliğiyle kültür, biraraya getirir, şekillendirir ve zenginleştirir. Kültür, birleştirici ve bağlayıcı gücünde kültürel formlara ve pratiklere başvurur. Kültürel formlar ve pratikler, kültürün yeni kuşaklara aktarılması sürecinde grubun kimliğinin korunmasını sağlar. Kültürel formlar ve pratiklerin bütünü olan kültürel yapı; ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir sembolik anlam dünyası oluşturur. Kültürel yapı, sembolik anlam dünyasında taleplere cevap verebilmek için birtakım varlık, olgu ve nesnelere kutsallaştırır. Olgu ve nesnelere kutsallık atfetme, toplumsal bir sürece işaret eder. Kutsallaşma sürecinde kültürel yapı, toplumsal bağlamla karşımıza çıkar. İçinde yaşadığımız kültürel yapıyı kültürel formlar ve pratikler bağlamında değerlendirdiğimizde toplumumuzda kutsallaştırma eğiliminin varlığına işaret edilmektedir (Yar, 1999: 210). Müslümanların yaşadığı coğrafyada var olan tarihi gelenek,

kutsallaştırmanın etkenlerinin başında gelir. Bu coğrafyadaki gelenek içerisinde ef-saneler, velilerin kerametleri, olağanüstü niteliklere sahip kişi tiplmeleri, sihir, büyü vs. son derece yaygındır. Bu tür olayların akıl ile açıklanamazlığı, bu olayların tabiatındaki bir nitelik olarak kabul edilir. Bu kabuller ve inançlar, kişilerde tanrısal olanın olağanüstü ve gizemli olmasını gerektirdiği düşüncesinin oluşumunda da belirleyici olmuştur.

Kültürün en önemli unsurlarından biri olarak din, Geertz'e göre (1957: 421), sadece metafizik boyutla sınırlı değildir. Din, insanlar için derin bir ahlaki ciddiyet ortamını temin eder, insanlar için dinsel formlar, araçlar ve pratikleri kapsar. İçsel bir sorumluluk duygusunun olduğu her yere kutsallık taşınır. Din, sadece bağlılığı teşvik etmez, aynı zamanda bağlılığı talep eder. Din sadece entelektüel kabulü yeterli görmez, aynı zamanda duygusal bir bağlanmaya zorlar. Dinin toplumsal alandaki yansımalarından birisi olarak kutsala yaklaşımla ilgili olarak, bu çalışmada farklı coğrafyaların, kutsala yönelik benzer davranış kalıpları ortaya çıkaracağı ön kabulünden hareket edilmektedir.

Bu çalışmada, "Bir ziyaret fenomeni nasıl kutsallaşır?" sorusunu merkeze alarak ziyaret fenomeni örneğinde bir tipoloji denemekte ve kutsallaşmanın hangi aşamalardan sonra oluştuğuyla ilgili bir tipoloji önerilmektedir. Kutsallaşmanın nasıl gerçekleştiği ile ilgili bu yaklaşım, kutsallaşmayı somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit aşaması olarak dört aşamada ele almaktadır. Bu kutsallaşma modelinde, Hans Mol'un dini, "kimliğin kutsallaşması" olarak ifade ettiği, kimlik ve din konusundaki çalışmalarında yer alan, kimliğin kutsallaşması sürecinde önerdiği dört aşamalı tasniften yararlanılmakta ve bu tasnif ziyaret fenomenine uyarlanmaktadır. İlk bölümde sosyolojik bir olgu olarak kutsal kavramı ve kutsallaşma süreci ele alınarak Hans Mol'da kutsallaşmanın aşamaları incelenecektir.

2. Sosyolojik Bir Olgu Olarak Kutsal ve Kutsallaşma Süreci

Literatürde kutsal olgusunu farklı yönleriyle ele alan birçok çalışma tespit edilmektedir. Bu çalışmalardan bir kısmı, Vergote (2002: 207-235); Arslan (2002: 159-172); Gündüz, (2009: 9-26); Güç, (1998: 337-353); Selçuk, (2010: 61-72); Subaşı, (2000: 63-83); Kılıç, (2001: 1-23); Yıldırım, (2007: 59-82); Kuşçu, (2011: 165-186) ve Günaltay, (1996: 187-191) şeklinde sıralanabilir. Kutsallaşma sürecine odaklanan bu çalışmanın yukarıdaki çalışmalardan ayrılan yönü, kutsal olgusu yerine kutsallaşmanın nasıl gerçekleştiğine odaklanmasıdır. Dolayısıyla çalışmada kutsal ve kutsallaşma ayırımından hareket edilmektedir. Kutsal ve kutsallaşma arasındaki ayırma değinmek gerekir. Hans Mol'un yaklaşımında (1976: 203-204), kutsaldaki özgün nitelik açık ortada bulunur, bu yüzden kutsal, araştırmacıların zihnini meşgul etmektedir ancak araştırmalarda kutsallaşma sürecinin ihmal edilmektedir. Hem Durkheim'ın hem de Evans Pritchard'ın yaklaşımlarında kutsallaşma konusunda

açık olmadığı görülmekte, onların yaklaşımlarında kutsallığın ortaya çıkışı, kutsalın somutlaşması ve kutsallık biçimlerinin niteliklerinin birbirinden ayrılmasının eksik kaldığı belirtilmektedir. Kutsal ile kutsallaşma arasında önemli bir ayrım bulunur. “Kutsallaşma” kavramını ile kutsal olma süreci veya kutsal hale gelme ifade edilirken kutsal ile kutsal olma, kutsiyet kastedilmektedir. Bir başka ifadeyle ilki bir sürece işaret ederken ikincisi kutsalın mevcut durumuna işaret eder.

Kutsallaşma olgusunu, hem teorik düzeyde, hem de ziyaret fenomeni örneğinde ele almadan önce kutsal olgusuna yakından bakmak gerekir. Eliade (2003: 11) kutsalı insan bilincinin tarihinde bir aşama olarak değil, bilincin yapısı içerisinde bir unsur olarak ifade eder. Cox'a göre ise, (2004: 216-220), kutsal, dini bilincin bir yapısıdır. Dindar kimse için kutsal, kendi bilinç yapısında inşa olunur. Bilinç yapısı, kutsal algılama ve onun tezahürlerini anlama yolunu tanımlar. Cox, yaklaşımında kutsal ve kutsalın tezahürleri arasında bir ayrım yapar. Ona göre, inananlar kutsalın tezahürlerini, iman vasıtasıyla algırlar ve inançları vasıtasıyla da onları kendi değerlerinin somut göstergeleri olarak kavrarlar. Kutsal hakkında Vergote, (2002: 207-208) ise, kutsalın daha ziyade kültürel fenomenlerle birlikte ortaya çıktığını belirtmekte ve kutsalı “belli belirsiz bir şekilde şaşkınlık oluşturan ve bir ayın vasıtasıyla kendisini zorla empoze eden bir olağandışılık” olarak tanımlar.

Temelinde beşerüstü ilâhi bir âleme uzanan bir mahiyete sahip olduğundan hareketle, Günay ve diğerleri, (2001: 116) kutsallığın, toplum hayatında bir başka beşeri ve toplumsal gerçekliğe indirgenebilecek bir karakterde de görünmediğine referansta bulunurken, Emiroğlu ve Aydın (2003: 509) ise, kutsallığı, birey ya da toplum tarafından kendisine majik-mistik birtakım değerler atfedilmiş, yüceltilmiş, bu nedenle de saygıyı hak etmiş, atfedilen değerlerin, yüceliğin ve saygının korunabilmesi, sürekliliğinin sağlanabilmesi için birtakım normlar ve bunlara bağlı yaptırımlarla çevrelenmiş şeye yüklenen nitelik olarak belirtmekte, kutsalın varlık durumuna göre bireylerin, kutsala yönelik özel tutum, davranış, iletişim kurma biçimleri ve beklentiler geliştirdiği, birey veya toplumun kutsalla olacak ilişkilerini tayin edecek kurallar ve yaptırımların zaman içinde oluştuğu, sözle ve taklitle yayılarak topluma mal olduğuna işaret etmektedir.

Eliade (1991) ise dünyanın en derin yapılarını ifşa eden kutsiyet düşüncesi ile kozmosun kendini, yalnızca dinsel bakış açısı içinde bir “şifre” olarak sunduğunu, bunun dindar insan açısından anlamının, bitkilerin ritminin aynı anda hem hayatın ve yaradılışın, hem de gençlik ve ölümsüzlüğün tekrarlanmasının esrarını ifşa etmeleri anlamına geldiğini belirtmektedir. Ona göre, kutsal kendisini her zaman, “doğal” gerçeklerden tamamen farklı bir mahiyette gösterdiğini, tüm karmaşıklığı içinde barındırdığını, ancak kutsal hakkında yapılabilecek ilk tanımlamanın, onun dindışıyla zıt bir anlama geldiğini belirtmek gerekir. Kutsal ortaya çıkınca, insan kutsalın bi-

lincine varır. Kutsalın herhangi bir nesnenin, bir taşın veya bir ağacın içinde ortaya çıkmasında bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, “doğal”, “dindışı” dünyamızın ayrılmaz parçası olan nesnelere içinde açığa çıkması gözlenir. Taş veya ağaç, kutsal taş, kutsal ağaç olarak birer kutsal tezahürü olarak belirir. Çünkü onlar artık ne taş ne de ağaç olan ama kutsal olan bir şeyi açığa çıkartmaktadırlar. Herhangi bir nesne kutsalı açığa çıkartırken kendi olmaya son vermeksizin başka bir şey haline gelmektedir; çünkü etrafındaki kozmik ortama bu şekilde katılmakta, kutsal bir taş, taş olarak kalmaktadır. Bir taşın kutsal olarak görüldüğü kişiler için, onun hemen o andaki mahiyeti, doğüstü bir gerçek haline dönüşmektedir.

İnsanın çevresindeki objelerle psikolojik bağ kurmasıyla ilgili olarak Köse ve Aytan (2010: 22-59), insanın objelere öznel gerçeklik atfetmeye meyilli olduğunu, her birimizin kendi başımıza oluşturduğu öznel gerçekliklerin zamanla toplumsal kabullere dönüştüğünü, bu yeni alanın adının, “sosyal gerçeklik” dünyası olduğunu ve bu sosyal gerçekliğin referanslarını her zaman dinden almak zorunda olmadığını belirtmektedir. Ayrıca bu durumun benzerinin Batı dünyasında da görüldüğünü, metafizik varlıklara, kutsal mekanlara, azizlere, büyüye, cinlere, cadılara inancın devam ettiğini, bunun uzantısı olan çaput bağlama, mum yakma, adak adama, kutsal kuyulardan su içme, şifacı papazlara okutma gibi ritüellerin, insanların gündelik hayatlarında yer aldığını belirtmektedir. Bireylerin ziyaret fenomeni etrafında inşa ettikleri sosyal gerçeklik dünyasının, dünyanın farklı coğrafyalarında benzer süreçler, yönelimler ve davranış kalıpları ortaya çıkardığını belirtmek mümkündür. Bir diğer ifadeyle kutsala yüklenen anlam, benzerlik göstermektedir.

Dünyaya kutsallık atfetme, giderek ilkelden çağdaşa düşüş göstermekle birlikte, yine de, kutsallık arayışının devam ettiğini belirten Eliade (1991: 3-5), kutsallıktan en fazla arınmış varoluşun bile, dünyanın dinsel olarak değerlendirilmesine ilişkin izler taşıdığını ileri sürmekte, insanların doğdukları yerlerin manzarası, ilk aşkların yaşandığı yer veya gençlikte ziyaret edilen ilk yabancı kentin bir sokağı gibi birçok varlığı kutsallaştırdığını, hatta dindışı insan için bile böyle bir durumun geçerli olduğunu ifade ederek bu durumu “gizli-dinsel” tavrı olarak nitelemektedir.

Kutsala yüklenen anlam, doğadaki objelerin özelliklerine göre aktarıldığını belirtmek gerekir. Bu nesnelere kendisine kutsallık atfedilen taşlar, iyi bir örnektir. Taşlar, insanlara iktidar, dayanıklılık, süreklilik ifşa eder, her zaman kendi olarak kalır, değişmez. Taşlar, belirttiğimiz kutsallık tezahürleriyle varlığın yok edilmezliğini ve mutlaklığını ifşa eder. Dinsel bir deney ile kavranılan, taşın kendine özgü varoluş tarzı insana zamanın ötesinde, kadere meydan okuyan mutlak bir varoluşu ifşa eder (Eliade, 1991: 134). Yine Eliade (2005: 51), kutsal bir taşın, tarihin bir anındaki kutsalın bir biçimini açığa çıkardığını, o taşın kutsal kabul edilmesi yönüyle

çevresindekilerden farklı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Müslüman kültüründe kutsal taşın örneği olarak Hacerü'l Esved taşını zikretmek mümkündür.

Dini, “kutsalın tecrübesi” olarak; kutsalı ise, “korkutucu ve büyüleyici sır” olarak tanımlayan Rudolf Otto’nun yaklaşımına da değinmek gerekir. Otto’ya göre, cezbedicilik ve uzaklaştırıcılık özelliği ile kutsalın karışık iki yönü bulunmaktadır. Bu iki yön, kutsala karşısında insanın sergilediği birbiriyle çatışan davranışların da sebebidir. Kişi bir yandan kutsalın tezahürleri vasıtasıyla sahip olduğu gerçekliği korumayı ve güçlendirmeyi ümit etmekte, diğer yandan da, kişi, doğaldışı durumdan daha yüksekte olan bir uçağa bindirilirse kutsalı büsbütün kaybedeceğinden korkmaktadır. Kişi, kutsalın uzağına gitmeyi çok ister ve onu tamamen terk etmek de istemez (Eliade, 2005: 42-43). Kutsal, bir başka ifadeyle, cazibe gücü sayesinde çeşitli dilek, istek ve amaçlarla insanları kendisine çeker. Çünkü onun bu özelliğiyle insanlara yararının dokunacağına inanılır. Ancak kutsal güçle mücehhez olduğuna inanılan ziyaret yerleri ile temas rastgele olmaz, tersine ritüel bir karakter arz eder ve birtakım usul, adab ve menseklerde şekillenir. Bunlara uyulmadığı ve tersine saygısızlık şekillerine bürünen fiil ve davranışlarda bulunulduğu taktirde kutsal gücün ürkütücü ve korku uyandırıcı karmaşık karakteri kendini gösterir. Kutsal güçle teması sağlayan mensekler derinden incelendiğinde bu hem cezbedici hem de ürkütücü saygı karakterini onların tüm formları altında görmek mümkün olur. Bu karakter, özellikle ziyaret yerleri ile ilgili bir yasaklar sistemini de beraberinde getirir (Günay ve diğerleri, 2001: 104-105).

Kutsallaşma sürecine tipolojik bir yaklaşımın önerildiği bu çalışmada, ziyaret fenomeni bir toplum içerisinde ve belirli bir sosyo-kültürel ortamda varlık bulur. Sosyo-kültürel ortamda varlık bulan ziyaret fenomeni, belli bir ölçüde toplumsal bir olay olma özelliği ile, belli bir ölçüde öteki toplumsal olaylarla karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmayı gerektirir. Ziyaret fenomeni, ait olduğu toplumsal çevrede hüküm süren çeşitli sosyal, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin etkilerine göre belirlenir, çeşitlenir, artan ve azalan bir dinamizm çerçevesinde hayatiyet gösterir ve üstelik onun sırasında öteki toplumsal olayları etkiler (Günay ve diğerleri, 2001: 91). Fenomenin ait olduğu toplumsal çevrenin tarihsel, kültürel bağlarına odaklanıldığında ziyaret fenomeni etrafındaki uygulamaların toplumumuzun farklı coğrafyalarında benzerlik gösterdiğini belirtmek mümkündür. Kutsal kavramı, kutsallaştırma, kültürel bağlam vb. konulara değindikten sonra teorik düzeyde kutsallaşma ile Hans Mol’un dörtlü tasnifine değinmek gerekir.

3. Hans Mol’da Kutsallaşmanın Aşamaları

Hans Mol’un yaklaşımında “din, kimliğin kutsallaşması” olarak ifadesini bulan dört aşamalı yaklaşımdan hareketle, bu çalışmada, somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit aşamaları olarak dörtlü tasnif ziyaret fenomeni örneğinde kutsallaşma süreci-

ne uyarlanmıştır. Kutsallaşmanın aşamalarını incelemeye geçmeden önce, aşamaları birbirinden ayırmanın güçlüğü karşımıza çıkmaktadır. Kutsallaşma sürecinin belirli aşamalara ayrılmasıyla bir kavramsallaştırma amaçlanmaktadır.

Hans Mol, kutsallaşma sürecini, dört aşamada ele almakta ve bu aşamaları, somutlaşma (objectification), bağlanma (commitment), ritüel (ritual) ve mit (myth) olarak tespit etmekte (Mol, 1922: 7-25; Mol, 1976: 202-266; Mol, 1982: 8-62) ve bu aşamalarda, a) somutlaşma, cisimleşme b) bağlanma, duygusal dayanak, c) ritüel, telaffuzlar, yinelenen eylemler ve hareketler, ve d) mit aşaması ise uyum içinde çeşitli unsurların bütünleşmesi karşılığında kullanılmaktadır (Mol, 1982: 5).

Hans Mol'da ilk aşama, somutlaşma aşamasıdır. Somutlaşma, dünyaya ait çeşitli unsurların daha düzenli bir biçimde, daha tutarlı ve belirli bir zamanla sınırlı olmayan bir tarzda ortaya çıkabileceği aşkın bir referans çerçevesi içinde bir araya getirilmesi eğilimidir. Kutsal; taşlar, ağaçlar, binalar, kişiler, ruhlar, mekan ve zaman gibi nesnelere ve düşüncelerde çok geniş bir çeşitlilikte bulunur. Bütün örneklerde kutsal, nesneye ya da fikre olağanüstü bir nitelik yükler. Kutsal, korku ve saygı çağrışımı yapar. Kutsalın yanında, dikkatli bir biçimde davranılmalıdır. Ayinler, kutsala yaklaşmak için sık sık yerine getirilmeli ve kutsalı profandan ayırmak için bu ayinlerin her durumda üzerinde durulmalıdır (Mol, 1976: 203-204).

Hans Mol'da kutsallaşma süreciyle ilişkilendirilen aşamaların ikincisi olarak bağlanma, kimliğin spesifik bir odağına duygusal bir bağlılık veya odaklanmış bir his olarak tanımlanabilir. Bağlanma, duygular içinde bir anlam sistemiyle bağ kurar. Bağlanma, kutsala bağlılığı açığa çıkarır. Örneğin, kurban, bir bağlılığı gösterme biçimidir. Toplumsal, grup ya da bireysel düzeyde kurban, hiyerarşik olarak anlam sisteminin zirvesindeki önceliği açığa vurur ve bağlılığı güçlendirir. Kimlik söz konusu olduğunda kurban, kimliğin odağını kutsallaştırır ve onu daha kutsal ve dokunulmaz yapar. İman, bağlanma olarak kullanılan sözcüğün teolojik olarak eşanlamlısıdır. Bu konuda anlaşılmalıdır ki somutlaşma, duygusal bir bağlanma ile birlikte olmaksızın kutsallaşma daima yetersiz kalmaktadır. Kutsalın özgünlüğü, korku ve bağlılık duygularına gömülü olmak durumundadır (Mol, 1976: 214-232). Korku verme ve cezbetme özelliği kutsalın iki yönüne karşılık gelmektedir.

Hans Mol'da ritüel aşaması, üçüncü aşamayı oluşturur. Hans Mol'a göre ritüeller, gelenekler kadar inançları sağlamlaştırma işlevi görür (Mol, 1976: 237). Bağlılığı gösterme biçimi, ritüel ile ortaya çıkar. Ritüeller, bağlılığı somutlaştırır ve pekiştirir. Ayrıca teolojik olarak iman ve ibadet sıralamasında, her zaman ritüellerin inançtan sonra gelmektedir. Hans Mol'da bağlanma aşamasından sonra ritüelin gelmesi imandan sonra ibadetin gelmesiyle de uyumludur.

Hans Mol'da dördüncü aşama, mit aşamasıdır. Ona göre, (1976: 246-261) somutlaşma, bağlılık ve ritüel olarak kutsallaşmanın üç aşaması, mitler ile ilgili kanıtlar

sunmaktadır. Mitlerin işlevi anlamlı bir gerçeklik oluşturmak, gerçekliği tanımlamak ve algıları kutsallaştırmaktır. Ayrıca mitler, bütünleştirici uzlaşının duygusal desteği aracılığıyla kutsallaşır. Mitin dayanıklılığı, ortak bir bağlılığı canlı tutma kapasitesine ve bir anlam sistemine tutturmasına bağlıdır. Mitler, duygusal olarak bilinçaltındaki güdülerini yönlendirme aracılığıyla uyumsuzluğu görecelileştirir ve duygusal yer değiştirmeler aracılığıyla esas tecrübelerin somutlaşmasını sağlar. Eliade'a göre (1964) mitler, gerçekliği yorumlamakla kalmaz, temel kişisel ve toplumsal tecrübeler için temel bir biçim de sağlar. Kutsal kavramı ve kutsallaşmanın aşamaları Hans Mol'un teorik yaklaşımına göre ele alındıktan sonra ikinci bölümde, kutsallaşma sürecinin somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit aşamasının ziyaret fenomeni örneğine nasıl yansıdığı örneklenmeye çalışılmaktadır.

4. Ziyaret Fenomeni Örneğinde Kutsallaşma Süreci: Tipolojik Bir Analiz

Kültürümüzde, gerek hayattayken gerekse öldükten sonra keramet gösterdiğine inanılan ve haklarında menkıbeler üretilen insanların yattıkları, kutsallık atfedilen mezarlara türbe adı verilmektedir. Köse ve Ayten'e göre (2010: 21) bu tanıma psiko-sosyolojik anlam kazandıran kavram, "kutsallık"tır. Önemli olan, insanların bir mekâna kutsallık atfetmesi ve bunun gereği olan inanç ve ritüelleri üretmesidir. Ziyaret yerlerine cazibe gücünü sağlayan şey, onlarda bulunduğu inanılan kutsiyet düşüncesi olduğuna göre yapısal bakımdan ziyaret fenomeni, "kutsalın bir tezahür ve yaşanış biçimi" şeklinde tanımlanır. Ziyaret yerleri, sadece kendilerinde belli bir manevi güç, feyz ya da bereket bulunduğu inanılan ve birtakım efsaneler, hikayeler, kerâmetler ve mertebeler atf olunan kişilerin mezarları, türbeleri yahut onlara ithaf olunan makamlar değil; zira kutsal bilinen bir kısım taş, ağaç, kaynak, göl, kaya ve dağ gibi mekanlar da ziyaret yeri kategorisine dahildir (Günay ve diğerleri, 2001: 9-10).

Ziyaret yerleri olağanüstü kutsal gücün tezahür merkezleri veya kaynakları olarak nitelenmelidir. Halk ziyaret yerlerini, bu gözle gördüğü içindir ki ziyaret yerlerine rağbet etmekte ve ziyaret yaparken de kendi düşüncesi, mantığı, inancı ve hayal gücüne göre birtakım kanıtlara başvurmaktadır. Ziyaret fenomenlerinin çevresinde oluşan efsaneleri, menkıbeleri ve kerametleri, ziyaret yerlerinin ait oldukları sosyal çevrelerde tabiatüstü fevkalade güçlere sahip oldukları konusunda iknaya yarayan ve böylece onların kutsallaşıp meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar ya da mekanizmalar şeklinde tanımlamak mümkündür (Günay ve diğerleri, 2001: 82).

Kutsallaşma sürecini aşamalar halinde ele almadan önce, kutsallaşma potansiyeli olan bir ziyaret fenomenini örnek olarak vermek mümkündür. Öksürük Dede'nin hikâyesinde, kronik öksürük şikayetiyle doktor doktor dolaşıp şifa arayan kadın ile kocasının yolu, Servergazi Türbesi'ne düşer. Orada dua ederler ve türbenin alt tarafında bulunan bir pınardan su içenler. Bir süre sonra kadın iyileşir ve bu suda

keramet görürler. Eşinin bu suyu içtikten sonra iyileştğine inanan adam, üzerinde ‘Öksürük Dede’ yazılı bir mezar taşı yaptırır ve pınarın yanına diker. Amacı, başkalarının da bu sudan şifa bulmasını sağlamaktır. Öksürük Dede bu haliyle potansiyel bir türbedir. Bir kişinin öznel gerekçelerle ürettiği bu hayali mekân, bir vakit sonra birçok kişinin inandığı şifa sunan bir türbeye dönüşecek, sosyal ve nesnel bir gerçeklik haline gelecektir (Köse, Ayten, 2010: 43-45). Bu örnekte, aşamalarını sırayla ele alacağımız kutsallaşma tipolojisinin somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit aşamalarının izleri görülmektedir. Su ve “Öksürük Dede yazılı mezar taşı” somutlaşma aşamasına, kadının iyileşmesindeki keramet ve suyu içtikten sonra iyileşme yönündeki toplumsal kabul, bağlanma aşamasına, kronik öksürük şikayetiyle ziyaretlerin birtakım uygulamalarla gerçekleşmeye başlaması ritüel aşamasına ve son aşama olarak ise, Öksürük Dede Türbesi çevresinde kulaktan kulağa yayılan yasaklar, kutsalın kendini korumasına karşılık gelen mit aşamasına işaret etmektedir.

Kutsallaşmanın bir boyutu da birlikte kutsallaşmadır. Kutsallaşmanın belirttiğimiz dört aşamasında nesnel, müstakil olarak kutsiyet kaynağı olabildikleri gibi bir arada bulunarak da kutsallaşma sürecinde yer almaktadırlar. Günay ve diğerlerine göre (2001: 79-80) bir kısım taşlar, mezar, türbe, ağaç gibi öteki kutsal ziyaret objeleri ile birlikte bulunursa bir değer ifade etmekte, diğer bir kısım taşlar yahut kayalar ise başlı başına bir kutsiyet kaynağı olmakta ve çeşitli amaçlarla ziyaret edilmektedirler. Buna ilave olarak taşlar, mübarek yerlerin ziyaret edilmesi esnasında ziyaret adabı ve dilek tutma usulünün bir aracı olarak fonksiyon görmektedirler. Bu taşlara şifa gücünü veren, aslında yakınında bulunduğu ziyaret konusu olan yatır ya da türbede velinin sahip bulunduğu manevi kuvvet, güç, feyz ya da berekettir. Kutsallık atfedilen su unsuru ile ilgili olarak önemli bir nokta, bir kısım durumlarda onun müstakil bir biçimde kendini göstermelerine karşılık öteki durumlarda mezar veya ağaç motifleriyle bütünleşmiş olmasıdır. Su, Yahyalı Yerköy’de yanındaki iğde ağacı ile bütünleşmiştir. Yahyalı’da Aladağlardaki Aksu mevkiinde yer alan Dede pınarı ise yanında bulunan Dede’nin mezarı ile bütünleşmektedir. Bu örnekte bir ağaç unsuru da devreye girmekte ve pınar, mezar ve ağaç olarak üçü kutsallaşmaktadır. Gesi Subaşı Köyü’nde Papazın Bahçesi’nde kuyu ve yatır unsurları birleşmektedir. Yatır, kutsiyette taşla birleşip, kutsiyet ve şifa fonksiyonu ile şifa dağıtıcı bir fonksiyona bürünmektedir ve sırayet ederek birlikte kutsallaşmış olsa da dört aşama gerçekleşmektedir. Yukarıdaki Öksürük Dede türbesi örneğinde, birlikte kutsallaşmanın bir örneği görülmektedir. Öksürük şikayetiyle gelen kişiler, Servergazi Türbesi’ne gelmişler, dua etmişler, şifa dilemişlerdir. Servergazi türbesinin yakınındaki sudan içerek, şifa bulmuşlardır. Bu örnekte, türbe aracılığıyla su kutsallaşmış ve ziyaretçiler için şifa kaynağına dönüşmüştür.

4.1. Somutlaşma

Kutsallaşmanın ilk aşaması, somutlaşma aşamasıdır. Eliade'ya göre (2005: 52-56) kutsal her zaman bir şey ile açığa çıkar, bir şey ile tezahür eder. Kutsal, elimizin altındaki bir nesne olabileceği gibi dünya kadar büyük bir şey, tanrısal bir figür, bir simge, ahlaki-manevi bir kanun ve hatta bir fikir de olabilir. Kutsalın kendisini, kendinden farklı bir şeyle ifade eder, eşyalarda, mitlerde, simgelerde açığa çıkar ama hiç-bir zaman tamamen veya doğrudan doğruya tezahür etmez. Her halükarda kutsalın kendisini sınırlı ve mücessem kılar, kutsalın tezahürlerinin her şeyde olmasını mümkün kılan bu somutlaşma paradoksunun dini tarihte, her yerde bulunur. Bir başka ifadeyle kutsal, kendini kutsal olmayan, kutsaldışı başka bir şeyde ortaya çıkartır.

Somutlaşma aşamasında kutsal ile irtibat kurmaya da işaret etmek gerekir. Kutsallaşma sürecinde bir olgu, obje ya da varlık, kutsallık kazanmak için kendi dışında bir kutsal ile bağ kurar. Demirci (2002: 495), kutsalın tezahür etmesinin, yani bir şeyin kutsallık kazanmasının kendiliğinden veya tesadüfen olmayacağını, bir yerin, nesnenin, kişinin veya bir canlı türünün kutsal oluşunun tabiat üstü, ilahi bir gücün onunla temasının sonucu olduğunu belirtmektedir. Vergote ise (2002: 213), dini kutsalın ne değerle ne de ideale bir ilişkisinin olduğunu, esasen onun sadece Tanrıdan dolayı dokunulmaz olduğunu belirtir. Din onu kutsallaştırmış olduğu için kutsaldır ve ilahî kudsiyete ve kudrete bağlıdır. Kutsal olarak nitelendirilmiş olan insanî hakikatler birbirine benzer sebeplerden ve doğrudan doğruya kutsaldır. Örneğin, taşların kutsallaşmasında taşların gücünün asla kendiliklerinden meydana gelmeyeceği, onların bir prensibi paylaştığı ya da bir simgeyi canlandırdığı, bir kozmik "sempatiyi" ifade ettiği ve yahut da cennetle ilgili bir kökeni ifşa ettiği, bu taşların, kendilerinin dışındaki ruhi bir gerçeğin işaretleri veya kendilerinin sadece ihtiva ettiği hakkındaki kutsal bir gücün araçları olarak okunur (Eliade, 2005: 271).

Somutlaşmanın bir başka örneği, simgecilik konusundadır. Simgecilik, insan ve kutsal arasında sürekli dayanışmayı sağlar. Bir muska, yeşim, kendisini üzerinde taşıyan kimseleri sürekli olarak söz konusu takı ile temsil edilen kutsal alana dahil eder (Eliade, 2005: 526). Kutsallaşma sürecinin somutlaşma kategorisindeki "irtibat kurmayı" ziyaret fenomeni örneğinde mukaddes değerlerle özdeşleşmek olarak değerlendirilmek mümkündür. Ziyaret yeri mukaddes değerlerle özdeşleşebildiği haliyle toplumun müşterek vicdanında taht kurabildiği durumda ziyaret konusu olabilmektedir. Ziyaret fenomeninin tezahür ettiği ve ilk bakışta bize alelade taşlar, kayalar, sular, ağaçlar, evler, mezarlar vb. şeklinde görünen şeylerin ziyarete konu olmaları kutsiyetle olduğuna inanılan bu ilişkilerden ve daha doğrusu kutsal gücün onlarda tezahür ettiğinin kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır (Günay ve diğerleri, 2001: 104-106). Cox (2004: 212) ise, kutsalın, doğrudan algılanamayacağı ve tezahürlerinden ayrı bir şekilde yorumlanamayacağı için, kutsalın tezahürleri aracılığıyla

faaliyet gösterereceğini ancak bu tezahürlerin yalnızca, kutsal arayışında kimselere görünebileceğini belirtmektedir.

4.2. Bağlanma

İkinci aşama, bağlanma aşamasıdır. Bağlanma aşamasını, ziyaret fenomeni açısından değerlendirdiğimizde iki boyut karşımıza çıkar. İlki, keramet boyutu, ikincisi toplumsal kabul boyutudur. Bir veli, veliliğinin kanıtı olarak gerek sağlığında gerekse öldükten sonra sıklıkla keramet gösterir. Velilik göstergesi, kulaktan kulağa yayılarak bir toplumsal kabule dönüşür. Günay ve diğerlerine göre (2001: 83-106), her hâlükârda, sufilerin ister sağlığında olsun isterse de öldükten sonra olsun manevi otoritelerini ispat sadedinde vücûd bulmuş olan kerametler başlangıçta rivayetler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kerametler, kutsalın cezbedici ve uzaklaştırıcı yönünün cezbedici yönüne karşılık gelmektedir. Ziyaret yerlerine çok çeşitli dilek, istek, adak, murat ve hacetlerle gidilmektedir. Genellikle ziyaret yerleri de çok amaçlı olarak kabul ve rağbet görüyorlar. Bununla birlikte bir ya da birkaç amaç için ihtisaslaşan ziyaret yerleri de rastlanmaktadır. Burada ziyaret mekanının “ihtisaslaşması”, belirli bir talep için ziyaret edilme karşılığında kullanılmaktadır. Türbelerin belirli bir probleme çare bulmak için ziyaret edilmesi, Köse ve Ayten (2010: 111) tarafından türbelerin, “uzmanlık alanları”, Günay ve diğerleri (2001: 86) tarafından türbelerde “ihtisaslaşma” olarak nitelendirilmektedir. Bir başka çalışmada, inceleme konusu yaptığımız Fethi Ahmet Baba türbesi, özellikle erkek çocuk sahibi olmak ve doğan çocukların yaşaması için ziyaret edilmektedir. Ziyaret fenomeninde ihtisaslaşmayı, kerametler olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin, doğacak çocuğun kız mı erkek mi olacağını önceden bilmek için Develi Seydi Şerif türbesine gidilmektedir. Ziyaret yerlerine atfolunan kerametler hem ziyaret yerlerinin haklılığını kanıtlamakta, hem de onlara olan ilgi ve rağbete dinamizm katmaktadır. Kerametlerle ilgili olarak anlatılan hikâye, efsane, destan ve menkıbelerin kronolojik bir sıra takip etmemesi onları zamanımıza taşıyarak, kutsalın aktarımını (transformasyon) gerçekleştirmekte ve onların dinamizmini artırmaktadır. Böylece keramet sahibi veliler veya velilik mertebesine ulaşan kişiler yahut onların mezarları ya da bunlarla irtibatlandırılan yerler kutsal gücün menbaları haline dönüşmektedir. Keramet ve din unsuru kutsallaşmada hâkim faktörler olarak görünür ve bu güce sahip buldukları ölümlerinden sonra da ölmüş sayılmaz, halkın gözünde yaşamaya devam eder.

Bağlanmanın kanıtı olan kerametlere örnekler şöyle sıralanmaktadır: “Yatırın rüyada ilgili kişilere görünmesi, yatırların kapılarının açılıp kapanması veya musluklardan akan suların duyulması, yatırların ibadet edip namaz kılmaları (bu amaçla türbelere ibrik, su, seccade konuluyor ya da mum yahut kandil yakılıyor), ibriklerin suyunun kendiliğinden dolması yahut kandillerin kendiliğinden yanması, mezarda ışık yanması ve ses işitilmesi, veli kimsenin kısa sürede Mekke ve Medine vb. gibi

çok uzun mesafelere gidip gelmesi, mala, mülke bereket vererek çoğaltması, hayvanlarla konuşması ve onlara hükmetmesi, gaibden haber vermesi, sağirlara söylediğini işittirmesi, Hızır ile görüşüp konuşması, ateşe dokunması ve ateşten etkilenmemesi, çok güçlü olması, uzun süre açlığa tahammül edebilmesi, öleceği zamanı bilmesi, düşmana karşı savaşması, sudan pişmiş balık çıkartması, yerden su fişkırtması, kutsal kayadan ışık çıkması, köyünü âfetlerden koruması, türbedeki sütunun oraya kendiliğinden gelmesi gibi kerametler sıralanmaktadır (Günay ve diğerleri, 2001: 84-85). Yukarıdaki örneklerin her birisi bulunduğu yörede birer keramet örneği olarak değerlendirilmekte, ziyaret fenomenleriyle yaygın bir kanaat, toplumsal bir kabule dönüşmektedir.

4.3. Ritüel

Kutsallaşma sürecinde üçüncü aşama, ritüel aşamasıdır. Ziyaret yerlerinde ritüeller, usul, adab ve mensekler olarak ifade edilmektedir. Ritüeller, kutsalın karşısında paylaşılan anlamlardır. Ritüeller, tipik bir biçimde dini sistemin uygulamaya dönük yönlerini oluşturur, kutsala karşı belirli zamanlarda yerine getirilir ve ritüeller, kutsalın karşısında saygı, tazim içeren davranış tarzlarını ifade eder (Abercrombie, Hill, Turner, 2000: 301). Dini törenlerde ritüel, inananlar ve doğüstü güçler arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırdığı gibi, inananlar arasındaki toplumsal ilişkiyi de sağlamlaştırır. Kendi içinde farklılaşabilen dini ritüeller, kurban, büyü ve diğer pratikler olarak gözlenmektedir (Johnson, 2000: 263). Assmann (2001: 92), bir anlamı canlandırmanın ritüeli, zamanın işlenmesi olarak belirtmekte ve bir yüzeyin hep tekrarlanan bir figürle bezenmesi gibi, dönemsel olarak tekrarlanan aynı eylemsel akışlarla bir model haline gelmesi olarak ifade etmektedir. Dini anlam ifadesini ritüellerde bulur (Kirman, 2005: 188).

Kutsalın hem kendine cezbedici ve hem de korkutucu ve ürkütücü yönlü karmaşık özelliğinden dolayı, insanların ziyaret yerleri ile olan ilişkilerinde ziyaret fenomeni, birtakım âdâb ve menâsiki de beraberinde getirmektedir. Günay ve diğerlerine göre (2001: 88) ziyaret fenomenine, her zaman için sıkı kurallara bağlı olmasa da yine de belirli bir düzeyde yerleşik usul, adâb ve menâsikin yerine getirildiğini söylemek mümkündür. Ritüel aşamasında, ziyaret fenomeninde türbe ziyaretçileri sorulamaya gitmeden kendilerinden beklendiği gibi belirli kalıplarla hareket etmekte ve başlarına gelecek iyi şeyleri türbeye atfetmektedir. İnsanlar olmasını istedikleri şeyin gerçekleşmesi için zaten gayret gösterirken, aynı zamanda bu çabayı kutsallaştırmak istemektedirler. Bu kutsallaştırma eylemi, istedikleri şeyin gerçekleşeceğine daha fazla inanmalarını sağlamaktadır. İsteklerine kavuştukları zaman ise inandıkları şeyin gerçek olmasını kutsal alana atfederek daha fazla mutlu olmakta, psikolojik olarak daha fazla rahatlamaktadırlar (Köse, Ayten, 2010: 57-58).

Kutsalın yapısal bakımdan önemli bir özelliği de, kutsalın sirayet edici özelliğinde toplanır. Ziyaret fenomenindeki ritüellerin incelenmesi, sirayet özelliğini ortaya çıkarır. Ziyaret yerindeki mezara elini yüzünü sürme, bel taşı olarak kutsal taşın ağrıyan yere sürülmesi veya bir süre konulması, türbe duvarına ismin kazınması, mezardan alınan toprağın suya karıştırılarak içilmesi, kutsal gücü olan delikli taşın arasından geçilmesi, ölünce şeyhin mezarının yakınına defnedilme ve hatta bu amaçla mezarını sağlığında hazırlama fiil ve eylemleri hep kutsiyetle doğrudan yahut yakından temas yoluyla sirayet amacına yönelik sembolik ritüel eylemler olarak kabul edilmektedir. Kutsal taş, mezara veya ağaca çaput bağlama, kutsal su ile yıkanma, kutsal ağacın meyvesinden yeme, kutsal taştan yahut ağaçtan küçük bir parça koparma veya toprağından bir miktar alma ve yanında yahut evinde bulundurma vb. sembolik fiil ve davranışlar da kutsal güçle hep bu temas ve sirayet özelliğini sergilemektedir (Günay ve diğerleri, 2001: 105).

Ziyaret esnasında ritüel aşamasına örnekleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür: dilek dileme, üç ihlâs, bir fatiha okuma, kurban kesme, ağaca, çalıya çaput veya bez bağlama, delikli taşlardan geçme, kutsal sudan içme, kutsal topraktan yeme, dilek taşları (üç taş) atma, dua etme, cemaatle dua okuma, kutsal çalidan bir parça alıp kurutma, pilav pişirme, kayaya taş yapıştırma, taş yapışırsa dileğinin kabul olacağına inanma, türbeye kadın veya çocuğu satma, ağrıyan bele taş sürme, kuvvet taşını ağrıyan yere sürme, türbeye havlu, seccade, tespih, takke, baş örtüsü bırakma, bez parçalarını okuma, iki rekât namaz kılma, mum yakma, mezarın etrafında üç gün sabah namazından sonra dolaşma, mezara elini yüzünü sürme, türbeye para bırakma, kesilen adak kurbanın kanından alınma sürme, çocuğu yaşamayan kadının boynuna at nalı, boncuk vb. asma, kutsal su ile yıkanma vb. ritüellere örnek olarak sıralanmaktadır (Günay ve diğerleri, 2001: 88-89).

Köse ve Ayten (2010: 103-110) ise, ritüelleri genel ritüeller ve özel ritüeller olarak iki gruba ayırdıkları tasniflerinde “Kur’an okuma, dua etme, şeker/lokum dağıtma, kurban kesme, mum yakma, türbeyi tavaf etme, türbeye el yüz sürme, türbe çeşmesinden su içme”yi genel ritüel örnekleri olarak; “toprak alma, süt dökme, çaput bağlama, süpürge bırakma, tel kesme, elbise bırakma”yı özel ritüeller olarak tespit etmektedir. Ziyaret fenomeninde ziyaretçilerin yerine getirdikleri ritüellerde dileklerin etkili olduğunu, bazı türbelerin özellikle belirli bir probleme çare bulmak için ziyaret edildiğini belirtek gerekir.

4.4. Mit

Kutsallaşmanın dördüncü ve son aşaması, mit aşamasıdır. Gerçek bir öyküye işaret eden mitler, kutsal kabul edilir, çünkü doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü anlatır. Öykü, kesinlikle gerçektir ve inanmayı gerektirir. Öteyandan mit, çeşitli bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür

gerçekliğidir. Mitleri “yaşamak”, gerçek anlamda “dinsel” bir yaşantıyı kapsar; dinseldir çünkü sıradan yaşantıdan, gündelik yaşamdan farklılık gösterir (Eliade, 1993: 9-24). Ziyaret fenomeninde mitler, sakınılması gereken yasaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitler, kutsalın cezbedici ve uzaklaştırıcı yönünün uzaklaştırıcı yönüne karşılık gelir. Mitler, kutsalı koruma amacına yönelik işlev görür. Eliade (2005: 491), mitlerin yapısı nasıl olursa olsun, sadece insanın kutsal veya kutsaldışı olsun fiilleri için değil, aynı zamanda insanı yönlendiren doğası için de daima bir eğilim ve örnek olduğuna işaret etmektedir. İnsanın, kendini ve dünyayı tanımak için anlattığı bir öykü olan mitler, bizi kendine tabi kılan, kuralcı talepleri olan ve biçim verici bir gücün temsil ettiği bir hakikat olarak ifade edilmektedir (Assmann, 2001: 79).

Bir yerin ziyarete dönüşmesi için etrafında bir efsane veya menkıbenin oluşması gerekir. Menkıbenin, kulaktan kulağa aktarılma ve efsaneye dönüşme süreci belirli bir zaman alır. Ziyaret fenomeninin kökleri eski Türk dini ve kültürüne uzanır. Türklerin zaman içerisinde girdiği ve çeşitli dinlerden ve gittikleri yerlerde karşılaştıkları mahalli kültürlerden alınan yeni motifler eklenmiş, İslâmiyet’e girdikten sonra, Anadolu’da dini-tasavvufi bir potada eritilmesi suretiyle oluşmuştur. Efsaneler, oldukça kompleks unsurları meczeden bir gerçekliktir (Günay ve diğerleri (2001: 112). Eliade’a göre (1991: 74), kutsal bir tarih olan efsanenin kişileri insani varlıklar olmadığı için, efsane, bir esrarı ifşa etmekle eş anlamlıdır. Efsaneler, genellikle halkın ağzında, ağızdan ağıza dolaşmak suretiyle şekillenen ve çoğunlukla olağanüstü nitelikler taşıyan hikayelerdir. Efsaneler ile menkıbeler arasında bir ayırım yapılırsa efsaneler tarihi gerçeklikleri çok aşmakta ve buna karşılık menkıbeler tarihi gerçekliklerle daha çok irtibatlıdır. Üstelik efsaneler, velilerle ilgili olduğu andan itibaren hayal gücü onları, çok daha ötesinde olağanüstü özellikler ve unsurlar yüklenerek kutsallaştırmış olarak karşımıza çıkarmaktadır (Günay ve diğerleri, 2001, 82).

Efsaneler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan kutsal; tarihsel, toplumsal koşulların aktarım sürecinde birtakım farklılaşmalar yaşar. Kutsalın transformasyonu olarak ifade ettiğimiz bu aktarım süreci için kültürel belleğe işaret etmek gerekir. Assmann (2001: 91-92) kültürel belleğin kuşaktan kuşağa biyolojik olarak aktarılamayacağı için canlı tutulması gerektiğini belirtir. Kültürel bellekte, kutsallık atfedilen nesnelere, kutsallıkları bağlamında birtakım kurallar, mensuklar ve yasaklarla birlikte kodlanır. Örneğin, ağaçların kutsal sayılmaları, onlarla ilgili birtakım yasakları da beraberinde getirmektedir. Bu durum, kutsalın bir yandan insanı kendine cezbeden ve öte yandan da korkutup sakındıran çift yönlü karmaşık karakterinin tipik bir tezahürü olarak tespit edilmektedir. Bir yandan bu kutsal ağaçlar insanları birtakım dileklerinin gerçekleşmesi için kendilerine çekerken, öte yandan onların kesilmesi, yakılması ve yapılarından dahi istifade edilmemesi şeklindeki sakındırıcı birtakım yasakları da içermektedir. Hatta bu yasakların, bu ağaçlara konan av hayvanlarının avlanmasında yahut çevresinde avlanmanın yasaklanmasına kadar uzan-

ması ilginçtir. Halk, bu ağaçlardan faydalanmaya çalışanların veya onların çevresinde avlananların rüyalarında korkutulduklarına ve bu yolla ikaz edildiklerine, hatta bu işi yapmakta ısrar edenlerin çeşitli felaketlere maruz kaldıklarına inanmaktadır. Ayrıca kültürümüzde kerametler ve bereketlerle anılan yerler olarak ziyaret fenomeni etrafında, velilerin sağlıklarında gösterdikleri kerametlerin, öldükten sonra da mezarlarında yahut kendilerinden artakalan eşyalarda devam ettiği; hatta bu kerametlerin çevrelerindeki ağaçlara, taşlara, dağlara, tepelere sirayet edebildiği, kerametlerin artıp yaygınlaştıkça, halkın da onlara olan rağbetinin de arttığı belirtilmektedir (Günay ve diğerleri, 2001: 78-85).

Veli kimselerin ziyaret fenomeninde olağanüstü halleri gerçekleştirebilecek manevi güce sahip olduğu kabul edilmekte, anlatılan menkıbelerin kulaktan kulağa yayılarak ve hep “falancanın” tanıklığına dayandırılarak hikaye edilmesi olduğu ileri sürülmektedir (Köse, Ayten, 2010: 126). Ziyaret yerleri çeşitli amaçlarla insanları kendilerine cezbettikleri gibi aynı zamanda kendilerinden sakındırmakta ve daha doğrusu birtakım sınırlamalar ve yasaklar koymaktadır. Bu sınırlamalar ve yasaklara uymayıp saygısızlık yapanlar ise türlü felâketlerle karşılaşmaktadır. Şeyh Aslan Türbesi yakınında zina yapanlar taş kesilmişlerdir. Seyyid Burhaneddin ve Karaşeyh'e saygısızlık gösterenlerin çocukları ölmekte ve ağızları eğilmektedir. Büyük Tuzhisar'da tarladan evine dönmekte olan bir kadın çocuğunun pisliğini yufka ekmeğiyle temizlediği için anında taş kesilmiştir (Günay ve diğerleri, 2001: 87).

Mitleri ziyaret fenomenininin uzaklaştırıcı yönüne örnek olarak aşağıdaki biçimde sıralamak mümkündür: Türbenin üzerinin örtülmesine, türbenin yıkılmasına ve yerinin değiştirilmesine izin vermeme, yatıra saygısızlık yapanları cezalandırma, beddua yoluyla gözü kör etme, aleyhinde konuşanlara zarar verme, türbenin etrafında cinayet işletmeme ve davul çaldırmama, dünyevi amaçlar için suyun kullanımına izin vermeme, yatacın bulunduğu yerde cinsi münasebette bulunulmaması gerekirken, cinsi münasebette bulunduğu söylenen bir oğlanla bir kızın taş kesilmesi, hırsızlık amacıyla türbeye girenlerin dışarıya çıkmasına izin vermeme vb. gibi örnekler sıralanmaktadır (Günay ve diğerleri, 2001: 84-85).

Kutsalın mitler aracılığıyla kendisini korumaya almasıyla ilgili hemen her bölgeden örnek bulmak rahatlıkla mümkündür. Ziyaret fenomenine yapılan saygısızlık ve saldırıların başka şekiller ve felâketlerle cezalandırıldığı görülmektedir. Elazığ Arap Baba türbesinin çinileri ve lambaları çalınır, türbede yatan zat, hırsızları sürekli olarak rahatsız eder, hırsızlar kendi istekleri ile karakola teslim olurlar. Adana Çoban Dede türbesini yıkmak için yaklaşan iş makineleri arızalanır, ben yıkarım diyen operatör iş makinasının devrilmesi sonucu can verir. Samsun Cüneyd-i Bağdadi türbesi hakkında kahvehanede kumar oynayan dört kişiden üçü kötü sözler konuşur, dördüncüsü onları uyarır. Ama arkadaşları uyarıları dikkate almaz, devam ederler. Anla-

tilanlara göre, aleyhte konuşan üç kişiden biri, felç olmuş, birinin vücudu çürümeye başlamış, diğeri ölmüştür (Köse, Ayten, 2010: 129-130).

Bir başka örnekte (Sunguroğlu, 1958: 330), Harput'un ilk kaymakamı Şevki Bey, ehl-i keyf biri olmasıyla tanınır. Harput Fatih Ahmet Baba türbesinin bulunduğu yerin yakınına içki sofrasının kurulmasını emreder. Dostlarının türbeyi gösterecek yaklaşmayalım önerisini alaycı bir dille geri çevirir. Ertesi sabah, Şevki Bey, yatağından kalktığı zaman çenesinin eğilmiş olduğunu, bir kelime dahi konuşmadığını görür. Elâzığ'da bulunan bütün doktorlara muayene edilir ancak yapılan tedavilerin hiçbirisi sonuç vermeyince Kaymakam, bu durumun nereden geldiğini anlar. Birkaç gün evinden çıkamaz sonra Fatih Ahmet Baba'ya giderek af diler. Türbeyi ve yanındaki mescidi tamir ettirir, türbenin önündeki alanı düzenlettirerek türbenin önüne çeşme yaptırır, su getirir ve çevreyi ağaçlandırır. Bu hizmetinin karşılığı olarak çenesi düzelir.

Sonuç

Ziyaret fenomeni bağlamında bir varlık, objenin nasıl kutsallaştığı sorusuna cevabına aranan bu çalışmada, kutsallaşma sürecinin bir tipolojisi amaçlanmış, ziyaret fenomeni için kutsallaşma sürecine tipolojik bir model önerilmiştir. Temel olarak önerilen tipolojik model için kutsallaşma süreci, dini ziyaret yerleriyle ilgili saha çalışmalarının verilerinden örneklendirilmiştir. Ziyaret fenomeni bağlamında kutsallaşmanın tipolojisine yönelik teorik destek bulmada farklı coğrafyaların benzer davranış kalıpları ortaya çıkardığı ön kabulünden hareket edilmiştir.

Kutsallaşma sürecinin dört aşamasında Hans Mol'un din olgusu için kavramsallaştırdığı "kimliğin kutsallaşması"ndaki dört aşamalı tasnif, ziyaret fenomenine uyarlanmıştır. Kutsallaşma süreci, somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit olarak sıralanmaktadır. Kutsal, somut bir nesne ile görünür olmakta ve somutlaşma aşamasında kutsalla irtibat kurmaktadır. Kutsalla irtibat, kutsalın cezbedici yönünü açığa çıkarmaktadır. İkinci aşama, bağlanma boyutunda bir ispat niteliğinde kerametler toplumsal kabulü doğurmakta, ardından ritüel, menasik gelmektedir. Kutsallaşma sürecinin son aşaması, mit ile tamamlanmaktadır. Çoğunlukla kutsalın uzaklaştırıcı özelliğinin bir yansıması olarak yasaklar, korkutucu nitelikte karşımıza çıkmakta ve kutsalı koruma işlevi görmektedir.

Kutsalın cezbedici ve sakındırıcı iki yönü, analizimizdeki kutsallaşma tipolojisiyle de uyumluluk göstermektedir. Cezbedici yön, keramet ile bağlanma aşamasına; sakındırıcı yön ise, yasaklara karşılık gelmektedir. Bağlanma aşaması ile mit aşaması arasında ince bir çizgi bulunmaktadır. Benzer yönleri olarak her iki aşamada da efsanelerin kulaktan kulağa yayılması söz konusu iken, ayrıldıkları yön, bağlanma aşaması, kutsalın iki özelliğinden cezbedici yön, kerametler ile ortaya çıkmakta,

mit aşaması, kutsalın diğer özelliği olan korkutucu yön, kutsala karşı yasakları ifade etmektedir. Kutsal, korkutucu yönüyle bizim kullandığımız anlamda yasaklarla hatırlatmakta, gözdağı vermektedir. Kutsalın dördüncü aşamadaki mitle yasakları hatırlatması, kendisini korumaya alma amacını taşır. Hans Mol'un kimlik kuramından ziyaret fenomenine uyarladığımız kutsallaşma tipolojisi için son aşama olan mit, başta gelmeli şeklinde bir görüş ileri sürülebilir. Ancak bağlanma aşaması ile mit aşaması arasındaki temel fark, bağlanma aşamasının olumlu birer nitelik bağlamında kerametlerle gerçekleşmesi, mit aşamasının olumsuz niteliklerle yasakları telkin etmesidir. Kutsal doğası gereği, önce cezbedici yönüyle belirecek, sonra korkutucu yönüyle tezahür edecektir. Kutsalın kutsallığı kerametlerle toplumsal kabule dönüşür, ardından ritüeller gelir, son aşamada kutsal kendisini korumaya alır.

Bu çalışma ziyaret fenomeni örneğinde kutsallaşma sürecinin tipolojik bir modelde işlenmesi ilgili literatüre mütevazı bir katkı sağlama adına bir boşluğu doldursa da, içinde bulunduğumuz coğrafyanın inançları, kabulleri, geçmişten bugüne aktardığı kültürel miras, kutsallaş(tır)ma eksenli yeni birçok çalışmaya kapı aralamaktadır.

Kaynakça

- ABERCROMBIE, N.; S. HILL; B. S. TURNER. (2000). *The Penguin Dictionary of Sociology*. England: Penguin Books.
- ARSLAN, M. (2002). "Sosyolojik Din Tanımları ve Din Olgusunu Anlamada Uygun Bir Kavram Olarak Kutsal". *Tabula Rasa*. Yıl:2 S.6, 159-172.
- ASSMANN, J. (2001): *Kültürel Bellek*. çev: Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- COX, J. L. (2004). *Kutsalı İfade Etmek*. çev: Fuat Aydın. İstanbul: İz Yayıncılık.
- DEMİRCİ, K. (2002). "Kutsiyet Maddesi". *İslam Ansiklopedisi*. C.26. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları. 495-496.
- ELIADE, M. (1964). *Shamanism: The Archaic Techniques of Ecstasy*. New York: Pantheon.
- ELIADE, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. çev: Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları.
- ELIADE M. (1993). *Mitlerin Özellikleri*. çev: Sema Rifat. İstanbul: Simavi Yayınları.
- ELIADE, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev: Ali Berktaş. C.1. İstanbul: Kambalacı Yayınları.
- ELIADE, M. (2005). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. çev: Mustafa Ünal, Konya: Serhat Kitabevi.
- EMİROĞLU, K. ve S. AYDIN. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- GEERTZ, C. (1957). "Ethos, World-View and the Analysis of Sacred Symbols". *The Antioch Review*. Vol.XVII. No.4. 421-437.
- GÜÇ, A. (1998). "Dinlerde Kütsal ve Kutsallık Anlayışı". *Dinler Tarihi Araştırmaları I* içinde. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları. 337-353.

- GÜNALTAY, M. Ş. (1996). "Ölüleri Kutsallaştırma : Türbeler ve Ziyaret Yerleri". Sadeleştirilen: Ahmet Gökbel. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.1, 187-191.
- GÜNAY, Ü.; H. GÜNGÖR; A. TAŞTAN; H. SAYIM. (2001). *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması -Kayseri Örneği-*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- GÜNDÜZ, Ş. (2009). "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos". *Milel ve Nihal*. C.6. S.1. 9-26.
- JOHNSON, A. G. (2000). *The Blackwell Dictionary of Sociology*. USA&UK: Blackwell Publishers.
- KILIÇ, S. (2001). "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı". *Ekev Akademi Dergisi*. C. 3. S. 1. 1-23.
- KIRMAN, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- KÖSE, A. ve A. AYTEN. (2010). *Türbeler Popüler Dindarlığın Durakları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KUŞÇU, E. (2011). "Kutsal Kavramını Yeniden Düşünmek: Mana Modelinden Düzen Nasyonuna Doğru". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.11. S.3. 165-186.
- MOL, H. (1922). *The Fixed and the Fickle Religion and Identity in New Zealand*, Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press.
- MOL, Hans. (1976). *Identity and The Sacred: A Sketch For A New Social-Scientific Theory of Religion*. Oxford: Basil Blackwell.
- MOL, H. (1982). *The Firm and the Formless: Religion and Identity in Aboriginal Australia*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press.
- SELÇUK, A. (2010). "Dede Mezarındaki Sır: Ziyaret Fenomeni ve Kutsalın Tezahürleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.56. 61-72.
- SUBAŞI, N. (2000). "Kutsal Tarih" in Dini Sosyolojisi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.3. S.3. 63-83.
- SUNGUROĞLU, İ. (1958). *Harput Yollarında*. C.1, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- VERGOTE, A. (2002). "Kutsal" çev: Halife Keskin, Asım Yapıcı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.2. S.2. 207-236.
- YAR, E. (1999). "Müslüman Düşüncesinde Olağanüstülük". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 4. 203-220.
- YILDIRIM, M. (2007). "Mircea Eliade'de "Kutsal ve Kutsal Zaman" Kavramı". *Dini Araştırmalar*. C.10. S.28. 59-82.